

Prilog poznavanju djelovanja “pokreta narodnog prosvjećivanja” na području Slavonije od 1945. do 1951. godine

HRVOJE VOLNER

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Osijeku, Osijek, Republika Hrvatska

Rad se bavi organizacijom prosvjetnih djelatnosti na području Slavonije u vrijeme administrativne podjele na oblasti (1949. – 1951.). Podaci nastali djelovanjem oblasti pokazuju velik trud nižih administrativnih tijela (mjesto, gradova i kotareva) u organizaciji rada i pravilnom funkcioniranju tečajeva opismenjivanja, osnovnoga i srednjega obrazovanja, narodnih sveučilišta i knjižnica. Rad tih ustanova bio je propisan zakonima Narodne Republike Hrvatske, no njihovo je financiranje većinom proizlazilo iz sredstava lokalnih narodnih odbora i sredstava polaznika.

Ključne riječi: Hrvatska, Slavonija, obrazovni tečajevi, knjižnice, narodna sveučilišta, narodni odbor.

Uvod

Opće prosvjetne i kulturne prilike u Slavoniji nakon Drugoga svjetskog rata bile su odraz prilika naslijeđenih iz međuratnoga razdoblja. No isto su tako odraz demografskih gubitaka u kojima su, negdje djelomično, negdje sasvim, nestale etničke zajednice koje su nastanjivale Slavoniju u kontinuitetu od 1699. godine. Gubitak se onda osjećao i u obrazovnom, socijalnom i kulturnom presjeku stanovništva, koji ni do 1941. nije bio posebno dobar. Gustoća stanovništva bila je pogodna za industrijalizaciju, ali za nju nije bilo sredstava i znanja. U promatranom razdoblju nove političke vlasti, izrasle iz narodnooslobodilačkoga pokreta, započinju organizaciju opsežnog zahvata na poboljšanju prosvjetnih prilika u zemlji. Stvaranjem oblasti Osijek 1949. centralizirano je i prikupljanje podataka prosvjetnih ustanova na području Slavonije. Kao posljedica toga na jednom su mjestu okupljeni arhivski podaci o funkcioniranju pokreta prosvjećivanja na području regije od 1945. do trajanja oblasti 1951. godine.¹

¹ O pokretu prosvjećivanja nakon 1945. do sada je najviše napisala Katarina SPEHNJAK, vidi *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.–1952.*, Zagreb, 2002., 210.-

Prema popisu stanovništva 1921., na području sjeverne Hrvatske i Slavonije bilo je 32,2% nepismenog stanovništva, a 10 godina poslije u Savskoj je banovini bilo 27,7% nepismenih. Istodobno je u čitavoj Kraljevini Jugoslaviji bilo 44,6% nepismenih. Za usporedbu, 1940. u Danskoj je bilo 2% nepismenih, a u Švicarskoj samo 0,5%. Problem nepismenosti pokušala je od 1937. do 1941. akcijama opismenjivanja riješiti i "Seljačka sloga". Ipak, ni pred početak rata mreža osnovnih škola nije mogla obuhvatiti sve obveznike, prije svega zbog privredne² zaostalosti. Država nije mogla izgraditi dovoljan broj škola, a i djeca su školu često polazila neredovito, pa je "sekundarna nepismenost premašivala postotke izražene u službenim statistikama". Osim nepismenosti, velik problem ukupnom razvoju zemlje uzrokovat će nedostatak srednjih, pogotovo tehničkih škola. Nakon Drugoga svjetskog rata situacija će se dodatno pogoršati, promjene u etničkoj strukturi Slavonije osjetit će se u manjku obrazovanih trgovaca, u zaostajanju u poljoprivrednoj proizvodnji, u lošijoj medicinskoj skrbi, u tehničkoj neobrazovanosti i, dakako, broju ljudi koji se koriste knjigom.³

Komunistička partija Jugoslavije, odnosno Komunistička partija Hrvatske (KPJ/KPH), kao nosilac vlasti, za razliku od privredne politike međuratne Jugoslavije, stavit će snažan naglasak na industrijalizaciju zemlje. Taj je postupak umnogome omogućen eksproprijacijom i nacionalizacijom, pa je država od 1948. bila gotovo apsolutni vlasnik čitavog nacionalnog gospodarstva, osim velikog broja sitnih seljačkih posjeda. Svevlast države u gospodarstvu trebala je imati pandan u političkom životu, kroz Partiju koja kontrolira Narodnu frontu. Kao prostor okupljanja "svih progresivnih snaga u društvu", Narodna je fronta svojim programskim ciljevima nastojala usmjeravati obrazovni sustav prema stvaranju socijalističke kulture. Jedno od sredstava socijalne revolucije bio je pokret transformiranja obrazovne strukture stanovništva zemlje. "Iako je izgradnja teške industrije veoma brzo naišla na zapreku preuskog tržišta (s kapacitetima koji nisu mogli konkurirati svjetskom tržištu), a plan rasta jugoslavenske ekonomije je bio usporen i usmjeren na po-

211. Također vidi Smiljana ĐUROVIĆ, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije (1918–1941)*, Beograd, 1986., 27. O upravnom sustavu FNRJ vidi i Hrvoje VOLNER, "Osječki okrug/oblast i kotar Našice: razvoj lokalne samouprave u razdoblju mjesnih narodnih odbora (1945.–1951.)", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 44/2012.

² O razlikovanju pojma privreda i gospodarstvo vidi Žarko Puhovski, *Socijalistička konstrukcija zbilje*, Zagreb, 1990., 45.

³ *Jugoslavija 1918.–1988. Statistički godišnjak*, ur. Dušan Miljković, Beograd, 1989., 52.; Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.–2008.*, Zagreb, 2008., 178.; Suzana LEČEK, "Suradnja HKD 'Napredak' i Seljačke sloge u kampanji opismenjavanja", *Časopis za suvremenu povijest*, 36/2004., br. 3, 1101.–1102.; Ivan LAJIĆ, Mario BARA, *Ratovi, kolonizacije i nacionalna struktura Slavonije u dvadesetom stoljeću*, Zagreb, 2009.; Snježana KOREN, *Politika povijesti i sjećanja: primjer nastave povijesti u općeobrazovnim školama u Hrvatskoj (1945.–1960.)*, doktorska disertacija, Zagreb, 2011., 18.–69.; Mijo MIRKOVIĆ, *Ekonomska struktura Jugoslavije*, Zagreb, 1950., 33.; Ana VAZDAR, "Narodni front na području Slavonije u poratnim godinama", *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, god. 18/1981., 72.; Hrvoje VOLNER, "Odnos poduzeća S. H. Gutmann d.d. prema sindikatima", *Studia lexicographica*, 2/2008., br. 2 (3), 107. Također vidi Državni arhiv u Osijeku (dalje: DAOS), fond 513, Narodni odbor kotara Našice (dalje: 513), kut. 350, NOK Našice Statistika-demografija.

boljšanje standarda građana, javljala se velika potreba za obrazovanjem (općim, ekonomskim, stručno tehničkim i slično) radnika koji su dolazili sa sela u gradove." Praksa "apolitičnosti nastave" karakteristična za školstvo međuratnoga razdoblja izmijenjena je u interesu stvaranja socijalističkoga čovjeka, pa je nova "narodna škola" kroz Narodnu frontu bila otvoreno povezana s politikom.⁴

Narodno će prosvjećivanje u promatranom razdoblju prerasti i u "društvenu brigu za obrazovanje odraslih" jer će se podizanjem tehničke baze privrede i "uvođenjem samoupravljanja povećati i potreba za općim, ekonomskim, političkim i stručnim obrazovanjem i kulturnim životom neposrednih proizvođača".⁵ Nastojanje politike da prosvjećuje građane proizlazilo je iz iskustava: "Mi moramo znati da u radničku klasu neprekidno ulaze novi radnici sa sela, koji u njene redove unose sitno-posjedničke i druge zaostale poglede", čemu vlasti suprotstavljaju "rad na prosvjećivanju s ciljem stvaranja čovjeka s duboko humanističkim osnovama, čovjeka slobodnog koji je usvojio socijalističku kulturu".⁶

Međuratna država nije posjedovala ni adekvatne alate za uočavanje nedostataka u sustavu obrazovanja. U popisima stanovništva nije ni postavljala pitanje o školskoj spremi ispitanika – to je učinjeno tek u popisu iz 1948. godine. Manjkavost te evidencije, s druge strane, vidi se u tome što odgovara na pitanje o pohađanoj, a ne o završenoj školi (princip završene škole bio je primijenjen samo kod ispitanika koji su završili fakultet ili visoku školu). Tek će u popisima između 1953. i 1981. biti uvedena objektivna kategorizacija pismene osobe, da se radi o pojedincu koji je bio u stanju sastaviti i napisati tekst u vezi sa svakidašnjim životom, bez obzira na to na kojem jeziku čita ili piše.⁷

U promatranom razdoblju dan je obrazac prema kojemu će se formirati sustav cjeloživotnoga obrazovanja, odgovoran za opismenjivanje, opće i stručno obrazovanje stanovništva, otvaranje knjižnica i narodnih sveučilišta. Organizacija prosvjećivanja pala je u zadatak lokalnim i regionalnim prosvjetnim odjelima narodnih odbora (NO), a provedba je bila povjerena uglavnom učiteljima i polaznicima učiteljskih škola. "Kampanja za likvidaciju nepismenosti" primjerice započela je 1. listopada 1947., a prethodila joj je "opsežna propagandna aktivnost masovnih organizacija i medija u kojoj se isticala važnost pismenosti za društveni napredak, skupljala novčana sredstva, pisci materijal, čitanke i dr."⁸

U akcijama opismenjivanja zadatak je bio u što kraćem roku ostvariti da polaznici tečajeva nauče čitati i pisati, no često se kao prolazan rezultat prihvaćalo da se

⁴ I. GOLDSTEIN, *n. dj.*, 475.-477., 491.-492.; Janez STANOVNIK, *Zemlje u razvoju u svjetskoj privredi*, Zagreb, 1965., 25.; *Ekonomika Jugoslavije. Opći dio II*, ur. Vladimir Stipetić, Zagreb, 1964., 199., 211.; *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, ur. Dragutin Franković, Zagreb, 1958., 421.

⁵ *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, 502.

⁶ DAOS, fond Narodnog odbora grada Osijeka 67 (dalje: 67), kut. 410, omot Problematika narodnog prosvjećivanja, Neki problemi narodnog prosvjećivanja u gradu Osijeku 18. 4. 1953.

⁷ *Jugoslavija 1918.-1988.*, 36.-37.

⁸ K. SPEHNJAK, *n. dj.*, 209.; DAOS, 67, kut. 410, 55427-VII-1947., Predmet: Početak rada općeo-brazovnih tečajeva, 29752-47 od 2. 7. 1947., Predmet: Širenje pismenosti završni izvještaj.

polaznik može čitko potpisati. Zbog takve prakse rezultati kampanja bili su dvojbeni, a uvođenjem nove definicije pismenosti popisom iz 1953. ustanovljeno je da je nepismeno bilo čak 522 112 osoba starijih od 10 godina ili 16,3% stanovništva Hrvatske (a 1945. prema starim je kriterijima nepismenih bilo tek oko 340 000). Zahvaljujući naporima u opismenjivanju te sve većim obuhvatom školske djece osnovnoškolskim obrazovanjem nepismenost se u Hrvatskoj do 1971. smanjuje na 9%.⁹

Pokret prosvjećivanja u Slavoniji nakon 1945. godine

Organizacija prosvjetnoga rada u Federalnoj Državi Hrvatskoj bila je povjerena Odjelu narodne prosvjete ZAVNOH-a i narodnim odborima. Provodi se već tijekom rata na oslobođenim teritorijima kroz analfabetske tečajeve, srednje i općeobrazovne, te tečajeve za rukovodioce analfabetskih i učiteljskih tečajeva, organiziranjem prosvjetnih predavanja i priredaba te izdavanjem prosvjetnog tiska i propagande.¹⁰

U etapi petogodišnjega plana od 1947. do 1951. Ministarstvo prosvjete daje planске zadatke nižim razinama vlasti da unaprijede kulturne navike stanovništva. Te aktivnosti mjesnih, kotarskih i gradskih narodnih odbora uključivale su rad s analfabetima, sa starijim osobama koje nisu imale dovoljno školsko obrazovanje, u formiranju mreža knjižnica i "narodnih sveučilišta". O organizacijskim problemima u provedbi govori i činjenica da već 1950. savezna vlada financijski potpomaže stvaranje mreže prosvjetnih i kulturnih ustanova da bi odgovarale potrebama "privrednog razvitka zemlje" i bile u skladu s njima, jer lokalne kulturne ustanove nisu mogle naći dovoljno sredstava za svoj rad oslanjanjem na narodne odbore, koji su ih trebali financirati.¹¹ Za upoznavanje sa stanjem prosvjete i kulture veoma su nam važne evidencije i izvještaji lokalnih (gradskih, kotarskih, oblasnih, okružnih) NO-a koji nam donose podatke, iako ponekad netočne i nepravilno unesene,¹² o realizaciji.¹³

⁹ DAOS, fond Narodni odbor oblasti Osijek 59 (dalje: 59), kut. 155, Problemi i zadaci na narodnom prosvjećivanju oblasti Osijek, listopad 1949. Tim podacima nisu vjerovali ni članovi regionalne kontrole. Podaci su nastali radom mjesnih, gradskih i kotarskih narodnih odbora, pa su predstavnici oblasti Osijek krajem 1949. zahtijevali reviziju popisa nepismenih; K. SPEHNJAK, *n. dj.*, 216. Ako se te brojke usporede s predratnim, iz 1940., na području Hrvatske bilo je 42,3% nepismenog stanovništva starijeg od 10 godina.

¹⁰ DAOS, fond Okružni narodni odbor Osijek 60 (dalje: 60), kut. 259, br. 99, 5. IX. 1944., Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a, Organizacija prosvjetnog rada. Vidi i *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, 396.-424.

¹¹ O zadacima narodnih odbora u rukovođenju privredom vidi H. VOLNER, "Osječki okrug/oblast i kotar Našice", 420.-425.

¹² Sumarni podaci se razlikuju od mjesta do mjesta, ukupan broj primjerice knjižnica na području određenog kotara se razlikuje od pojedinačnog broja navedenih knjižnica na tom području. Kao srednje rješenje prihvaćao se broj dobiven zbrojem pojedinačnih pokazatelja.

¹³ DAOS, 59, kut. 147, Pov. broj 2228/1949., Oblasnim NO-ima, Gradskom NO-u, povjereništvo za prosvjetu Zagreb, od Planski odjel MP-a; DAOS, 513, kut. 332, Opći poslovi, Izvještaj o personalnim i organizacijskim pitanjima. Tako je vlast uključivala civilno stanovništvo određenog

Akcije prosvjećivanja bile su u rukama različitih prosvjetnih društava. Njihovi su osnivači bili pojedina udruženja i društvene organizacije pod kontrolom NO-a. Pravno su te organizacije bile izjednačene s fizičkim osobama, no u stvarnosti nije postojala autonomnost u stvaranju prosvjetnih udruženja, što se ogleda i u činjenici da u promatranom razdoblju ne postoji alternativni pokret. Prosvjetna su društva mogla nastati jedino na temelju društvenih pravila koje je morao odobriti ministar prosvjete (dotične republike), a autonomnost tih organizacija bila je ograničena izvršnim tijelima NO-a dotičnoga područja.¹⁴

Kulturno-prosvjetne ustanove morale su radi evidencije biti prijavljene kod povjerenstva za prosvjetu izvršnoga odbora kotara odnosno grada. Povjerenstvo za prosvjetu brinulo se da kulturno-prosvjetna društva rade na temelju svojih pravila i programa, kao i postojećih zakonskih propisa. Ona su o svojim aktivnostima morala 48 sati prije dostaviti program različitih manifestacija povjerenstvu kao nadležnom organu, koje to (koncert, izvođenje kazališnoga komada, prikazivanje filma, predavanje, izložba i slično) može zabraniti "ako program nije u skladu s pravilima ili ako program ne odgovara interesima kulturno-prosvjetnog i političkog uzdizanja naroda" i slično. Prosvjetna je inspekcija započela s radom krajem 1949., no sustav kontrole funkcionirao je tek u suradnji s kotarskim prosvjetnim ustanovama (Savez kulturno-prosvjetnih društava i u njegovu sklopu Seljačka sloga, pjevačka i kazališna društva, pododbor za prosvjetu).¹⁵

U većini manjih mjesta Slavonije i u gotovo svim selima nedostajalo je prostora za rad. Sve priredbe, sastanci i predavanja održavali su se u nenamjenskim prostorijama. Na području Slavonije do sredine 1949. prenamijenjene su 179 građevine za kulturno-prosvjetni rad: vatrogasni domovi (53), domovi kulture (39), zadružni domovi (13), sindikalni domovi (10), kina (23), omladinski domovi (9) i druge zgrade (32). Od toga su se 42 zgrade koristile kao knjižnice, 47 kao čitaonice, 25 su koristila različita kulturno-prosvjetna i kulturno-umjetnička društva, 39 ih je služilo za kazališne predstave, 16 za koncerte, 70 za priredbe, tri za izložbe. Knjižnice su se primjerice nalazile u domovima kulture (njih 8), jedna u kazališnoj zgradi, tri u zadružnim domovima, pet u sindikalnim domovima, tri u vatrogasnom domu, a 22 u ostalim zgradama.¹⁶

mjesta u odlučivanje o problemima od lokalne važnosti. Budući da je nedostajalo obrazovanih kadrova, bilo je slučajeva da u tim savjetima sjede vlastima politički nepoćudne osobe. Vidi Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918.-1988.*, Beograd, 1988., 216., 270.-275.; Dušan BILANDŽIĆ, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni povijesni procesi 1918.-1985.*, Zagreb, 1985., 174.; I. GOLDSTEIN, *n. dj.*, 444.-450.; Berislav JANDRIĆ, "Nacionalna i socijalna struktura ibeovaca iz Hrvatske na Golom otoku u razdoblju 1949.-1952.", *Časopis za suvremenu povijest*, 25/1993., br. 2-3, 185.; Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006., 269.-272.

¹⁴ DAOS, 59, kut. 150, Zapisnik sastanka povjerenstva za prosvjetu i kulturu NO-a oblasti Osijek, 1949. godina; *Službeni list FNRJ*, br. 107, 24. XII. 1949., Uredba o osnivanju i radu kulturno-prosvjetnih ustanova.

¹⁵ *Službeni list FNRJ*, br. 107, 24. XII. 1949., Uredba o osnivanju i radu kulturno-prosvjetnih ustanova.

¹⁶ DAOS, 513, kut. 1, Zasjedanje Skupštine KNO Našice, siječanj 1946. godine, izvještaj odjela za prosvjetu i kulturu i Zasjedanje Skupštine KNO Našice, svibanj 1946. godine, izvještaj odjela za

Osim tečajeva koji su funkcionirali u sklopu planova lokalnih narodnih odbora za "uzdizanje kadrova", Ministarstvo prosvjete svake je godine upućivalo određeni broj učitelja na studij Pedagogije na Filozofski fakultet u Zagrebu radi "izdizanja visokokvalificiranih stručnjaka". Polaznici su birani iz redova KPJ/KPH i "stručno spremnih učitelja", pri čemu se moralo voditi računa o tome da mogu uspješno završiti studij i da će "naša narodna država s njima dobiti visoko kvalificirane kadrove odane i sposobne, izdizanje novih socijalizmu odanih kadrova". Redoviti je studij trajao četiri godine, a tijekom studija Ministarstvo je polaznicima isplaćivalo stipendije u visini mjesečne plaće. Te su stipendije u pravilu bile rijetke i često su ih realizirali članovi partijskih komiteta, pa su takve pojave bile uzrok i nacionalnih napetosti unutar KPJ/KPH. S druge strane, visokokvalificirani kadrovi rijetko su se vraćali u nastavu, gdje će plaće od 1950. financirati lokalni narodni odbori, i to uglavnom slabo. Primjerice 1953. mjesečna primanja čistačice u upravnoj zgradi kotara u Našicama iznosila je preko 5.000 dinara, plaća učitelja početnika 3.500 dinara, a plaća predmetnoga nastavnika mogla je biti i manja od 2.000 dinara. Zbog nedostataka sredstava i rijetkih stipendija za visoko obrazovanje socijalistički učitelji (i zaposleni u kulturi) oblikovali su se na "učiteljskim sastancima" i drugim oblicima tečajeva u organizaciji i radom agitpropovskih odjeljenja kotarskih komiteta KPH.¹⁷

Knjižnice

Pri zapošljavanju u knjižnicama nastojalo se da zaposlenici budu "stariji i ozbiljni ljudi". Takav izbor kandidata nije mogao jamčiti kvalitetne zaposlenike, pa su "slabiji" slani na tečajeve ili na praksu u gradske knjižnice koje su imale tradiciju (knjižnice u Osijeku, Požegi, Slavanskom Brodu, Vinkovcima i Vukovaru). Kotarske i gradske knjižnice do kraja 1949. financirale su se iz budžeta resornoga ministarstva, a ostale su se (sindikalne, zadružne i sl.) trebale financirati od članarina i sličnih prihoda. Kada se uvodi sustav samofinanciranja kotareva i gradova, od 1950., financiranje knjižnica prijeći će na teret lokalnih zajednica. Gradske knjižnice u Osijeku, Slavanskom Brodu, Vukovaru i Vinkovcima imale su zadatak pružati "instruktivnu pomoć" pojedinim gradskim i kotarskim knjižnicama u njihovu tehničkom sređivanju. Radilo se o knjižnicama u Novoj Gradiški, Đakovu, Našicama, Belom Manastiru, Županji, Podravskoj Slatini, Valpovu i Orahovici. Inspekcija je obilazila pojedine knjižnice "svaka 2 mjeseca", a putni trošak "kao i sve ostalo" padalo bi na teret budžeta NO-a kojemu ta knjižnica pripada. Sistematski obilazak "slabijih" knjižnica trebao je pomoći u sređivanju inventara "po uzoru na muzeje", koji su taj posao uzorno obavili. Jedan od stalnih zahtjeva prema knjižnicama bio je da svoj rad prezentiraju i članovima na sastancima

prosvjetu i kulturu; DAOS, 59, kut. 155, Građevine koje služe za kulturno-prosvjetne djelatnosti na području oblasti Osijek na dan 30. lipnja 1949. godine; vidi K. SPEHNJAK, *n. dj.*, 220.

¹⁷ K. SPEHNJAK, *n. dj.*, 177.-183.; I. GOLDSTEIN, *n. dj.*, 527.; DAOS, 59, kut. 147, P. 2. XIII. Oblastni NO Osijek, br. pov. 1703.-1949.; DAOS, fond Kotarskog komiteta Komunističke partije Hrvatske Našice 310, kut. 3, 2/9 decembra 1953.

članstva i godišnjim skupštinama (na kojima bi građani utjecali na politiku društvenih događanja knjižnica). Nastojalo se formirati mrežu knjižnica, koja se u prvi mah javljala u razmjeni "duplikata", no najprincipijelnije u knjižničnoj inspekciji.¹⁸

Knjižničari su u sklopu svojega svakodnevnog posla imali zadatak oživljavati zanimanje publike za knjigu. To su činili održavanjem konferencije čitalaca, čitalačkim kružocima, književnim večerima, izložbama knjiga. Posebno se pazilo da takve manifestacije budu prilagođene "širokim narodnim masama". Zbog kadrovske ekipiranosti takve su oblike rada najkvalitetnije primjenjivale gradske i kotarske knjižnice. Budući da je bilo i onih koje nisu imale adekvatan prostor za održavanje raznih manifestacija, društveni angažman knjižničara prenosio se u narodna sveučilišta, radne kolektive, seljačke radne zadruge i zadružne domove. Kao najprihvatljiviji oblik agitacije primjenjivale su se izložbe knjiga, predavanja o književnim temama, izlaganja kraćega sadržaja novih knjiga, prikazivanje dijapozitiva i oglašavanje na lokalnim radijskim postajama. Posebnu je pozornost trebalo posvetiti socijalnomu sastavu čitalaca – knjižnicama je trebalo obuhvatiti veći broj radnika i seljaka. Da bi se povećao broj članova knjižnica, provodila su se i masovna učlanjivanja preko sindikalnih organizacija. Radne organizacije su posjećivali "knjigonoše", koji su osiguravali redovitu opskrbu kolektiva knjigama i usput skrbili o plaćanju članarina. Knjižničari su trebali redovito pratiti literaturu radi vlastitog stručnog i političkog uzdizanja. Posebno važan zadatak bio je da iz postojećih knjižnih fondova uklone "svu bezidejnu i štetnu literaturu, knjige koje negiraju nauku marksizma-lenjinizma". Tako su se prilikom revizija knjižnica "odbacivale" knjige izdavane tijekom okupacije, religioznoga karaktera ili zastarjelih izdanja, koje prema ondašnjem uvjerenju vlastodržaca nisu sadržavale ništa odgojno. Te se knjige nisu uništavale, nego su se slale Ministarstvu prosvjete u Zagrebu. Ipak se može zaključiti da izvještaji o stanju knjižnoga fonda pokazuju tendenciju da se ne prijavljuje stvaran broj literature na stranim jezicima. Knjige su bile trošak narodnim odborima, a broj posuđenih knjiga u manjim je sredinama bio nizak. Nastojalo se popuniti kvotu od najmanje 2000 knjiga po kotarskoj knjižnici.¹⁹

Nadalje, država je posebnu skrb vodila o proceduri u nabavi knjiga. U detaljnim anketama koje su voditelji knjižnica ispunjavali o stanju knjižnoga fonda jedno od pitanja bilo je odakle se nabavljaju knjige. O tome nam govori i zakon donesen radi pravilnog ideološkog odgoja djece i omladine. Zakon o izdavanju i raspacavanju omladinske i dječje književnosti iz travnja 1947. dopuštao je tiskanje takve literature samo uz prethodno odobrenje ministarstva prosvjete narodne republike, koje bi o svakom prijedlogu za tiskanje provodilo konzultacije s omladinskim organizacijama i stručnjacima s područja dječje i omladinske književnosti i tiska. Izdavanje takvih djela bez

¹⁸ DAOS, 59, kut. 150, Zapisnik sastanka povjerenstva za prosvjetu i kulturu NO-a oblasti Osijek, 1949. godina; DAOS, 59, kut. 155, Zaključci savjeta knjižničara s područja osječke oblasti održanog 31. 3. 1950. u Osijeku.

¹⁹ DAOS, 59, kut. 155, Zaključci savjeta knjižničara s područja osječke oblasti održanog 31. 3. 1950. u Osijeku; DAOS, 59, kut. 155, Okružnica od ožujka 1949., NRH Ministarstvo prosvjete, Odjel za narodno prosvjećivanje, br. 62494-1949., ankete o kotarskim i gradskim knjižnicama.

odobrenja kažnjavalo se novčano i do 50.000 dinara (25. siječnja 1946. kilogram zlata vrijedio je, prema službenom tečaju, 56.300 dinara) ili zatvorskom kaznom od godinu dana. Pravilnik slična naziva koji donosi Narodna Republika Hrvatska u kolovozu 1948. unosi promjene utoliko što poduzeće koje je dobilo odobrenje za izdavanje djela ne može slobodno, bez dodatne ocjene, to djelo izdavati i sljedeće godine.²⁰

Petogodišnjim se planom u Slavoniji predviđalo otvaranje 320 knjižnica, uglavnom u selima, u sklopu zadružnih domova (koji su trebali postati sjedište društvenoga i kulturnoga života stanovništva mjesta). Te su knjižnice trebale biti opskrbljene sa 70 972 knjige, a trebalo ih je posjećivati 4155 čitatelja. Do kraja 1949. radile su 474 knjižnice sa 147 185 knjiga, koje su bile posuđene ukupno 148 790 puta. Do kraja 1950. svaka je kotarska i gradska knjižnica trebala imati svoju čitaonicu, kotarske su knjižnice morale imati najmanje 2000, a knjižnice u selima u sklopu seljačkih radnih zadruga do 250 različitih knjiga. Pri gradskim knjižnicama (a, ako je bilo mogućnosti, i u kotarskim) trebalo je osnovati odjel s literaturom za djecu. Tijekom godine svaka je knjižnica morala provoditi plan popunjavanja knjižnoga fonda, a radi osposobljavanja knjižničarskoga kadra u novoosnovanim seoskim i sindikalnim knjižnicama, o trošku NO-a oblasti, u Osijeku su bili organizirani jednomjesečni tečajevi.²¹

Članovi povjerenstva za prosvjetu često se žale na to da predstavnici vlasti ne shvaćaju važnost knjige, što se onda prenosilo i na uključenost masovnih organizacija, koje bez izravnog inzistiranja vladajućih nisu poduzimale mnogo u rješavanju problema knjižnica. Najviše energije u osnivanju knjižnica dali su seoski učitelji, no tekuća problematika mjesnih narodnih odbora i nedostatak prostora dovodili su do povremenih zatvaranja. Tako je u Sarvašu (kotar Osijek) čitaonica i knjižnica sa 569 knjiga bila zatvorena jer se prostorija prenamijenila za matični ured. Prostorije predviđene za knjižnice prilikom dogradnji zadružnih domova neplanski su se pretvarale u zadružne gostionice. U Josipovcu je tako otvorena zadružna gostionica umjesto knjižnice, iako su u selu radile četiri gostionice, a ni jedna knjižnica. Isti je slučaj bio u Erdutu i Silašu. Za razliku od sela, u gradovima je bila mnogo bolja situacija. Uključenost masovnih organizacija (Antifašistička fronta žena i Savez kulturno-prosvjetnih društava) u Osijeku je utjecala na povećanje broja članova knjižnice. Knjižničari su društveno angažirani, održavaju se književne večeri uz recitiranje i pjevanje različitih pjesama domaćih književnika. Takve su manifestacije popularne, pa ih tijekom 1949. posjećuju književnici iz Zagreba, koji publici čitaju svoja djela. Takav se oblik prezentiranja književnih dijela nastavlja, pa književnoj večeri u ožujku 1950. prisustvuju autori Grigor Vitez, Ivanka Vujčić Laszowski, Dragutin Tadijanović i Ervin Šinko. Odr-

²⁰ *Službeni list FNRJ*, br. 29, 8. IV. 1947., Zakon o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe, br. 8, 25. I. 1946., Rješenje o određivanju cijene zlata; *Narodne novine*, br. 62, 4. VIII. 1948., Pravilnik o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe u NR Hrvatskoj.

²¹ DAOS, 59, kut. 155, Problemi i zadaci na narodnom prosvjećivanju oblasti Osijek, listopad 1949; DAOS, 59, kut. 155, Zaključci savjeta knjižničara s područja osječke oblasti održanog 31. 3. 1950. u Osijeku; DAOS, 59, kut. 150, Zapisnik sastanka povjerenstva za prosvjetu i kulturu NO-a oblasti Osijek, 1949. godina.

žavaju se čitalački kružoci za stariju publiku u prostorijama Gradske knjižnice, a za školski uzrast kružok je bio organiziran u Domu učenika u privredi u Tvornici šećera. O velikom nedostatku kadrova govori izvještaj početkom 1950. da ni nakon nekoliko ponovljenih natječaja knjižnica nije mogla pronaći "podesnu pomoćnu snagu".²²

Knjižnice su sastavljale tromjesečne izvještaje da bi mogle opravdavati trošenje sredstava i planirati rad. Za ilustraciju će poslužiti tromjesečni plan Gradske knjižnice u Osijeku od travnja do lipnja 1950. godine. Predviđao je nabavku 200 knjiga različitih struka i povećanje broja članova za 400 uz pomoć masovnih organizacija i propagandnoga aktiva knjižnice.²³ Osim toga, u spomenutom se tromjesečju na kružocima predstavljala znanstveno-popularna književnost čitanjem zanimljivih odjeljaka iz izabranih radova i izvještavalo se o novim izdanjima knjiga iz domaće i strane književnosti. U isto vrijeme knjižnica je planirala posjetiti, radi pružanja pomoći, knjižnice u Belom Manastiru, Đakovu, Našicama i Podravskoj Slatini, "što se zbog velike hladnoće nije u prošlom tromjesečju moglo učiniti". U stalan zadatak Gradske knjižnice treba još ubrojiti nastojanje da se poveća broj zaposlenih, nabavi pisaci stroj te namještaj zbog skorog otvaranja čitaonice i povećanja broja članova propagandnoga aktiva.²⁴

Gradske knjižnice u Slavanskom Brodu, Vukovaru, Županji, kotaru Beli Manastir i Osijeku imale su stručne knjižničare i financirale su se iz gradskih i kotarskih budžeta. U knjižnici u Županji velika se pozornost posvećivala njezinu tehničkom sređivanju. S druge strane, knjižnica u Požegi bila je gotovo uvijek zaključana, a u Slavanskom Brodu gradska je knjižnica većim dijelom bila nesređena. Iako su se mnogi problemi u radu knjižnica mogli riješiti obrazovanjem, tečaj knjižničara koji je za struku bio organiziran u Zagrebu pohađala su samo tri knjižničara iz oblasti (iz Županje, Vukovara i Đakova) od predviđenih sedam polaznika.²⁵

Četiri knjižničara s područja kotara Vinkovci koji su u ožujku 1950. bili određeni za pohađanje tečaja za knjižničare bili su sljedećeg obrazovnog profila: polaznik iz Andrijaševaca bio je rođen 1916. i imao je pet razreda osnovne škole; iz Nijemaca – rođen 1923., sa četiri razreda osnovne škole; iz Vinkovačkog Novog Sela – rođen 1933., sa pet razreda osnovne škole; polaznik iz Ostrova bio je rođen 1932. i završio je drugi razred gimnazije. Među temama kojima se tečaj bavio zanimljiv je "pedagoški rad s čitaocem", koji se dijelio u sljedeće teme: "rad u biblioteci nekada i danas, kontakt s publikom kao novi sektor rada, razgovor s čitaocem kod upisa (upoznavanje s čitaocem, njegovim znanjem, interesima), izbor knjige (preporučivanje lijepe i znanstvene literature, privikavanje čitaoca na teža djela naše i strane književnosti), osnovno pravilo bibliotekara: čitalac ne smije izaći iz knjižnice bez

²² DAOS, 59, kut. 155, Povjereništvo za prosvjetu i kulturu 1950., Izvještaji i razni drugi spisi (ustanove kulture, prosvjeta); DAOS, 59, kut. 155, Knjižnica Gradskog NO Osijek, izvještaj o radu 26. 1. 1950.

²³ U tom je razdoblju osječka knjižnica organizirala književne večeri s temama: "Obrađivanje narodne pjesme", "Ivan Cankar", "Selo u jugoslavenskoj književnosti", i književne kružoke s temama: "Život i rad Milovana Glišića", "Djela Đure Jakšića", "Silvije Strahimir Kranjčević".

²⁴ DAOS, 59, kut. 155, Tromjesečni plan rada Gradske knjižnice za mjesec: travanj-lipanj 1950.

²⁵ DAOS, 59, kut. 155, Problemi i zadaci na narodnom prosvjećivanju oblasti Osijek, listopad 1949.

knjige koja odgovara njegovom intelektualnom razvoju i interesu." Iz toga se može zaključiti da je tečaj predviđao da budući knjižničari usvoje niz vještina koje su osobe sa slabijim obrazovanjem teško mogle usvojiti.²⁶

Osim zadataka u sređivanju knjižnoga fonda i povećanju posjećenosti knjižnice knjižničari su morali sastavljati izvještaje o vlastitom radu. Za takve su poslove bili sastavljeni posebni formulari, koji nam donose vrijedne podatke o knjižnom fondu, broju posuđenih knjiga i popularnosti određenih naslova u određenom razdoblju i slično.²⁷

Knjige su se, osim donacijama Ministarstva prosvjete, nabavljale i preko mjesnih knjižara na temelju bibliografskih časopisa, a samom se nabavom bavio odbor za nabavu knjiga. Mnoge su knjižnice i na razne priručne načine osiguravale knjižni fond i odgovarajući kadar, koji je nerijetko nedostajao. Knjižnica u Đakovu osnovana je tek krajem 1949., a potrebne knjige dobila je donacijom 500 knjiga od gradskoga odbora Narodne fronte (nije poznato odakle njima knjige). Knjižnica u Županji imala je knjižni fond od 3750 knjiga, 3300 komada beletristike, 250 znanstvenih knjiga, 200 naslova "idejno-političkog" sadržaja, i 150 komada zabranjenih knjiga. Knjige koje su bile zabranjene u Osijeku su prilikom revizije uklonjene. Uredba o uklanjanju nedopuštene literature provodila se u većim gradskim sredinama, no u Županji i Valpovu, primjerice, takve su knjige još uvijek stajale na policama u knjižnici. Valpovačka je knjižnica imala samo tisuću knjiga, od kojih je 150 bilo zabranjeno, 800 komada beletristike i 200 komada znanstvene literature.²⁸

Knjižnica u Vinkovcima započela je s radom već u srpnju 1945. s knjižnim fondom od 5024 knjige, od kojih se "2.000 komada ne izdaje". Broj korisnika na 15 558 stanovnika grada iznosio je samo 381. Prema izvještaju s kraja 1949., u knjižnici je bilo 6177 knjiga, od kojih samo 2964 na hrvatskom, a od ostalih knjiga 78 ih

²⁶ DAOS, 59, kut. 155, 6435/50, Vinkovci 17. 3. 1950., Seminar za knjižničare. Program tečaja za knjižničare bio je podijeljen u nekoliko tema: idejno-političke, tehničko poslovanje u narodnim knjižnicama, uloga knjige i knjižnice, književnost, pedagoški rad s čitaocem. Tehničko poslovanje narodne knjižnice dijelilo se na teme "općenito o knjizi i njejoj opremi, vrste naslova, dioba knjiga, redalica, naslov, podnaslov, impressan, knjige u dijelovima, kontimacija, skupni listić (zbirke), djela sa dva autora, djela sa 3 ili više autora; anonimna djela, djela pod šifrom, različita izdanja, kalendari, školski izvještaji, naslov s nekoliko djela i autora, smještaj knjiga, osiguranje i inventarni raspored struka, praktične vježbe u vezi s preuzimanjem gradiva".

²⁷ DAOS, 59, kut. 155, Problemi i zadaci na narodnom prosvjećivanju oblasti Osijek, listopad 1949.; DAOS, 59, kut. 155, Okružnica od ožujka 1949., NRH Ministarstvo prosvjete, Odjel za narodno prosvjećivanje, br. 62.494-1949., ankete o kotarskim i gradskim knjižnicama – Povjerenstvo za prosvjetu i kulturu NO grada Đakova, br. 14.213/49., izvještaji Valpovo, Županja, Osijek.

²⁸ DAOS, 59, kut. 155, Okružnica od ožujka 1949., NRH Ministarstvo prosvjete, Odjel za narodno prosvjećivanje, br. 62.494-1949., ankete o kotarskim i gradskim knjižnicama – Povjerenstvo za prosvjetu i kulturu NO grada Đakova, br. 14.213/49., izvještaji Valpovo, Županja, Osijek. "Najtraženiji autori u knjižnici u Županji bili su Nazor 'Novelē, Kolar 'Ili jesmo, ili nismo', te djela Čopića, Novaka i Kumičića. Najtraženije djelo u Županji bila je Andrićeva 'Na Drini ćuprija' i ostali radovi ovog autora. Najtraženiji autori u Valpovu bili su Cesarec, Gorki i Goran-Kovačić. U Osijeku: Nazor, Gorki, Andrić, London, Šenoa, te Kočić, Vern, Tolstoj, Iljin i Turgenjev. Najtraženija djela bila su: Mlada garda, Mati, Ana Karenjina, Dolina mjeseca, Na Drini ćuprija, Tihi dom, Port Artur te Zemlja."

je bilo na mađarskom i 3135 na ostalim jezicima. U knjižnici je bilo 417 čitalaca (36 radnika, 108 namještenika, 224 đaka i studenta, 49 ostalih). Slavonska je Požeга u četiri gradske knjižnice nakon rata imala 12 417 knjiga, a 1948. godine 16 956, od kojih je njih tek 1803 (neki su naslovi vjerojatno bili posuđeni i više puta) posudilo 1702 čitalaca. Na području kotara Slavonska Požeга od 1. travnja do 30. lipnja 1949. knjižnice, u kojima je bilo ukupno 2316 knjiga, radile su u 10 sela. Sve knjižnice, osim u Pleterinci, Kutjevu i Vetovu, bile su nedavno osnovane "i još nisu uređene kako trebaju narodne knjižnice". Kotar Donji Miholjac imao je 26 knjižnica, od čega osam mjesnih, jednu kotarsku, 12 kulturno-prosvjetnih društava, jednu sindikalnu i četiri ostale, s ukupno 10 901 knjigom. Najviše knjiga imala je kotarska knjižnica (2958). Knjižnice kulturno-prosvjetnih društava imale su 3827 knjiga, a seoske knjižnice 991. Ukupno je u kotaru bilo 1259 čitalaca i 3058 posuđenih knjiga, od čega najviše u kotarskoj knjižnici (1062). Na području kotara Našice knjižnica je osnovana 1946. i imala je tek 600 knjiga, a do kraja 1949. imala je knjižni fond od 900 knjiga. Plan knjižnice u petogodišnjem planu bio je povećati broj posjetitelja sa 200 iz 1946. godine na 400 u 1951., a broj mjesnih knjižnica sa 15 iz 1946. na 30 u 1951. godini. Kotar Beli Manastir imao je 37 knjižnica: osam seoskih i jednu kotarsku, dvije kulturno-prosvjetnih društava, 11 sindikalnih, jedni školsku i 14 Seljačkih radnih zadruga (SRZ), s ukupno 19 073 knjige i 3623 čitalaca te 11 109 posuđenih knjiga. Bilo je 29 knjižnica na hrvatskom ili srpskom jeziku, sa 16 374 knjige, te osam knjižnica s literaturom na mađarskom jeziku i 2699 knjiga. Prema socijalnom sastavu, članstvo knjižnica u baranjskom kotaru činilo je 984 radnika, 831 seljak, 1067 namještenika, 171 đak i student te 570 ostalih. Gradski NO Osijek u istom je razdoblju imao 88 knjižnica – jednu gradsku, tri kulturno-prosvjetnih društava, 73 sindikalne, osam školskih i tri SRZ-a. Gradska je knjižnica imala 9633 knjige i 1124 čitalaca. Sindikalne su knjižnice imale 31 252 knjige i 3100 čitalaca. Školske su knjižnice imale 33 659 knjiga i 2815 čitalaca. Prije rata u Osijeku je bilo šest knjižnica, a po oslobođenju su osnovane 82. Prema socijalnom sastavu članstva, situacija je bila sljedeća: 1377 radnika, 1365 namještenika, 5650 đaka i studenata, ukupno 8392 člana na području grada Osijeka.²⁹

Prema podacima iz travnja 1950., knjižnica u Slavonskom Brodu, koja je većim dijelom bila nekatalogizirana, zapošljavala je dvije osobe, od kojih je jedna bila stručna. Broj knjiga u knjižnici iznosio je 6195, od kojih su na hrvatskom jeziku bile 5982, na ruskom 169, na francuskom 12, a na njemačkom jeziku 32 knjige. Knjižnicom je dominirala beletristika (4115), iz društvenih znanosti imala je 1041 knjigu, iz prirodnih znanosti 147, iz politike 830 i ostalo 62. Posuđene knjige: beletristika 9040, društvene znanosti 322, prirodne znanosti 114, ostale znanosti 76, političke 41. Knjižnica je imala 4733 člana, od kojih je najviše bilo đaka (3357), potom radnika (579), namještenika (489) i ostalog članstva (308).³⁰

²⁹ DAOS, 59, kut. 155, Okružnica od ožujka 1949., NRH Ministarstvo prosvjete, Odjel za narodno prosvjećivanje, br. 62494-1949., ankete o kotarskim i gradskim knjižnicama.

³⁰ DAOS, 59, kut. 155, Izvještaj knjižnice gradskog NO Slavonski Brod, 5. travnja 1950.

Veći su gradovi relativno lako, različitim propagandnim akcijama, nastojali uskladi-
ti socijalnu strukturu svojega članstva, no to nije bio slučaj s manjim gradovima. Zato u
izvještaju o radu knjižnice u Novoj Gradiški možemo pročitati da su članovi knjižnice
uglavnom đaci, službenici i namještenici, a napor da se radnika i seljaka "približi knjizi"
ostaje bez rezultata.³¹ Zanimljivo je s druge strane da sličan izvještaj o potrebi mijenjanja
strukture čitalaca u knjižnici (prema većem broju radnika i seljaka) u Vinkovcima nig-
dje ne nalazimo. Ondje je, s obzirom na broj stanovnika grada i knjižni fond, koji je bio
zadovoljavajući, i broj korisnika bio izrazito nizak kroz čitavo razdoblje.

Gradska biblioteka u Vukovaru u istom razdoblju (travanj 1950.) izvještava da
je u prethodnom tromjesečju upisan 101 član, pa im se broj povećao na 1306 kori-
snika, da im je knjižni fond nepromijenjen i iznosi 2895 knjiga te da je posuđivača
bilo 2306, a da su knjige bile zadužene 3756 puta. I ovdje su u strukturi članova
knjižnice dominirali đaci, njih 965, no – očito zbog postojanja organiziranih ma-
sovnih organizacija i izraženije agitacije u korist učlanjivanja u knjižnicu – ovdje
u članstvu nadalje dominiraju radnici (566 članova), potom namještenici (497) i
članovi ostalih kategorija zanimanja (278). Knjižnica je imala dobro uređenu kar-
toteku i blagajnički dnevnik, a katalozi uvedenih knjiga bili su u potpunosti upotrebi.
Od društvenoga angažmana knjižničara u Vukovaru izdvaja se da knjižničar po-
maže učenicima pri izboru knjiga savjetom i preporukom te s korisnicima često
diskutira o pročitanim knjigama. Knjižnica se od travnja do lipnja trebala preseliti
u nove prostorije, povećati broj članova za 70, nabaviti 300 novih knjiga, a budući
da je i od NO-a kotara Vukovar preuzela 300 knjiga, u kataloge uvesti 600 naslova.³²

Analfabetски теџајеви

Po oslobođenju komunističke vlasti počinju novu kampanju rada na opismen-
jivanju. Cilj je bio "potpuno ukloniti nepismenost na cijelom području Federalne
Države Hrvatske". Odgovornost za uspjeh analfabetских теџајева snosili su mjesni
narodni odbori. Nepismenima se pristupalo planskim propagandnim djelovanjem,
"razvijanjem svijesti... o potrebi pismenosti i važnosti učenja". U organizaciji anal-
fabetских теџајева mjesni su se narodni odbori oslanjali na resurse koje bi imali na
svojem području: sve stručne prosvjetne radnike po svojoj dužnosti i sve pismene
osobe koje se mogu za to osposobiti, na osnovi dobrovoljnosti. Tako sastavljeni
prosvjetni aktivisti koji su radili na razini mjesnih narodnih odbora imali su najveću
odgovornost u izradi plana uklanjanja nepismenosti i organizaciji skupnih i po-
jedinačnih poučavanja. Kada bi osigurali potrebno za osnivanje теџајева, mjesni
narodni odbori nisu trebali nikakve posebne dozvole ni odobrenja viših vlasti za
rad analfabetских теџајева. Zbog zauzetosti sezonskim poslovima, nastojalo se prop-
agandne radnje provoditi prije zime, a masovni rad na opismenjivanju "za vrijeme

³¹ Isto.

³² DAOS, 59, kut. 155, Izvještaj Gradske biblioteke u Vukovaru, 1. travnja 1950.

kad nema poljskih poslova, preko zimskih mjeseci". Propagandnim su aktivnostima, osim prosvjetnih aktiva, trebale pristupiti "sve mjesne organizacije, vojne i civilne ustanove i pojedinci". Tečajevima je trebalo obuhvatiti sve nepismene izvan školske obveze, bez obzira na dob i spol. Ondje gdje je nepismenost bila velika, tečajevima je trebalo obuhvatiti mlađa godišta (npr. do 40 godina). Otvaranje tečajeva nastojalo se popratiti različitim svečanostima da se "polaznike potakne na rad i dobar polazak", a uspješnost rada provjeravala se natjecanjima između polaznika pojedinih tečajeva unutar mjesta i iz raznih mjesta.³³

S obzirom na broj nepismenih na određenom području, organizacija opismenijavanja morala je predvidjeti broj turnusa tečajeva. Na temelju tog broja trebali bi zatražiti određeni broj početnica (bukvara) i pisacega pribora. Samo je iznimno broj polaznika mogao biti veći od 20, a najmanji broj polaznika po tečaju iznosio je pet. Prema broju predviđenih tečajeva trebalo je osigurati ogrjev i svjetlo te nužni namještaj u učionicama. Voditelji tečajeva nestručnjaci izabirani su preko masovnih organizacija, na temelju njihovih kvalifikacija ("dobro pismene osobe", volja i smisao za taj rad). Da bi se njihove metode unaprijedile, predlagalo se da u slobodno vrijeme hospitiraju u osnovnoj školi. Materijalne izdatke analfabetskih tečajeva u cjelokupnom iznosu snosio bi kotarski NO. On je osiguravao besplatne udžbenike i pisaci materijal za najsiromašnije polaznike (s tendencijom da takva nastava postane besplatna), a brinuo se i za honorar poučavatelja.³⁴

Prema nastavnom planu analfabetskih tečajeva, nastava je trajala 100 školskih sati, od čega je nastava materinjega jezika i pismenosti obuhvaćala 50, račun 30, povijest pet, zemljopis pet i prirodne znanosti 10 nastavnih sati. Toliki broj sati zahtijevao je rad od četiri i pol mjeseca ako se tjedno radilo tri puta po dva sata ili dva puta po tri sata. U nepovoljnim uvjetima rada trajanje tečaja moglo se smanjiti za 25 sati, i to u nastavi predviđenoj za teme iz povijesti, zemljopisa i prirodnih znanosti. Zadatak nastave materinjega jezika i pismenosti bio je da polaznik nauči pravilno pisati i čitati latinicu (da nauči i ćirilčno pismo), izvježba se u sastavljanju raznih privatnih i drugih pisama i dopisa potrebnih u svakodnevnom životu. U matematici je cilj bio stjecanje pojmova o količini i brojevima, čitanje i pisanje brojeva, upoznavanje s razlomcima, s mjerama za vrijeme, dužinu, težinu, šupljinu, površinu, upoznavanje i upotreba rimskih brojeva u praksi te poznavanje mjera novca, zbrajanje i oduzimanje, množenje i dijeljenje s cijelim brojevima i tablica množenja.³⁵

U praksi je opismenijavanje bilo dugoročan i teško rješiv problem. Na području kotara Osijek od travnja do lipnja 1949. u kampanji opismenijavanja osnovano je 38 tečajeva kojima je bilo obuhvaćeno 347 ženskih i 98 muških nepismenih osoba. Od toga je uspješno završeno 17 tečajeva, na kojima je opismenjeno 69 žena i 50 muškaraca. U organizaciji tečajeva pokazao se problem neredovitog

³³ DAOS, 60, kut. 259, Uputa i organizacija rada na uklanjanju nepismenosti, 1947. godina.

³⁴ DAOS, 60, kut. 259, Uputa i organizacija rada na uklanjanju nepismenosti.

³⁵ *Isto.*

pohađanja jer su u sezoni poljskih radova mnogi posve napustili tečaj. Smatralo se da tu skupinu polaznika čine okorjeli "nepismenjaci" koji su se odupirali svim dotadašnjim akcijama opismenjivanja (stalno se pojavljuju na tečajevima, ali bez rezultata). Također se sumnjalo u vjerodostojnost popisa nepismenih osoba koje su vodili mjesni narodni odbori, pa se predlagala njihova revizija. U kotaru Beli Manastir bilo je organizirano 29 analfabetskih tečajeva, koji su obuhvaćali 214 žena i 152 muškarca. Kao i na području kotara Osijek, smatralo se da je rad s tom skupinom ogroman zadatak jer "su za ovu godinu ostali okorjeli nepismeni".³⁶

U selima kotara Osijek, kao i u mnogim ruralnim područjima Slavonije, organizacija analfabetskih tečajeva padala bi u dužnost rukovodstvima seljačkih radnih zadruga, a potom Narodnoj fronti ili drugim masovnim organizacijama. Razlog tomu svakako je nefunkcioniranje osnovnih organizacija Narodne fronte, pa se rad tečajeva vezao za organizacije koje su kadrovski odgovarale predviđenom zadatku, bez obzira na to što se u većini slučajeva osiguravanje materijalnih uvjeta za rad tečaja svodilo na improvizaciju. U kotaru Vukovar najviše je nepismenih bilo opismunjeno u kombinatu Borovo: ondje su se tečajevi za opismunjavanje odvijali tijekom radne pauze i tako je opismunjeno šest osoba. U gradu su, prema popisu provedenom tijekom rujna 1948., bile 62 nepismene osobe – 56 žena i 6 muškaraca. Radilo se uglavnom o starijim ženama koje su bile opterećene velikim brojem djece, kućnim i poljskim radovima. Zbog tvrdokornog odbijanja pohađanja tečaja "uspjelo se opismeniti 12 žena tako da su ih učiteljice posjećivale u njihovim stanovima". Budući da se broj stanovnika grada sve više povećavao, smatralo se izvjesnim da je broj nepismenih na području grada i veći, pa su se redovito obavljale revizije broja nepismenih. S obzirom na naslijeđeno stanje u školstvu i uz teške materijalne prilike općenito, nepismenost žena bila je problem koji se morao rješavati i "promjenom navika uvjetovanih patrijarhalnom svijesti slavonskih sela".³⁷

Opći i srednje obrazovni tečajevi

Prema uredbi o općeobrazovnim tečajevima, otvarani su radi pripremanja za polaganje ispita i "brže izgradnje potrebnih kadrova kotarskih i gradskih NO-a". Na osnovnim općeobrazovnim tečajevima polaznici su slušali gradivo osnovne škole, a polaznici srednjih gradivo viših razreda sedmoljetke. Srednje obrazovne tečajeve pohađale su osobe koje su završile osnovnu školu (četiri razreda) i nisu ih mogli pohađati školski obveznici. Nastavnici tih tečajeva bili su učitelji, nastavnici sedmo-

³⁶ DAOS, 59, kut. 155, 12511/49., Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju na teritoriji kotara Osijek za vrijeme od 1. 4. do 30. 6. 1949.; DAOS, 59, kut. 155, 10.896/49., Tromjesečni izvještaj povjerenstva za prosvjetu i kulturu kotara Beli Manastir od 25. lipnja 1949.

³⁷ DAOS, 59, kut. 155, 12511/49.; DAOS, 59, kut. 155, Izvještaj o narodnom prosvjećivanju za II tromjesečje kotar Vukovar, 15765/1949.; DAOS, 59, kut. 155, 13036/1949., GNO Vukovar 28. VI. 1949., Tromjesečni izvještaj.

ljetke i profesori, a po potrebi i odobrenju Ministarstva prosvjete i ostali prosvjetni radnici. Za svoje zalaganje nastavnici bi bili plaćeni honorarno. Polaznicima bi se na kraju tečaja izdala potvrda o završenom tečaju, koja nije imala vrijednost školske svjedodžbe, no polaznici tečajeve time su dobili pripremu za polaganje ispita pred "redovnom komisijom za polaganje privatnih ispita" u odgovarajućoj školi.³⁸

Propise o organizaciji ili nastavnom planu i programu tečajeve te polaganju ispita donosilo je ministarstvo, a o načinu izdržavanja tečajeve ministar prosvjete, dotični NO i ministar financija. Već od siječnja 1948. način financiranja tečajeve se mijenja: mjesni i gradski narodni odbori bili su dužni osigurati prostorije za održavanje nastave, ogrjev, svjetlo, čišćenje prostorija i slično. Kotarski narodni odbori snosili su izdatke za honorare nastavnika samo za općeobrazovne tečajeve. Honorare nastavnika u srednjim općeobrazovnim tečajevima plaćali su sami polaznici, a rukovodioce tih tečajeve plaćali su kotarski narodni odbori. Troškove za udžbenike i pisaci materijal snosili su sami polaznici, osim siromašnih polaznika općeobrazovnih tečajeve, kojima je školsku opremu trebao osigurati mjesni odnosno gradski NO. Dio troškova srednjih općeobrazovnih tečajeve mogle su snositi masovne organizacije i kulturno-prosvjetna društva, ustanove ili poduzeća, za svoje namještenike koje su poslali na dodatno obrazovanje.³⁹

Prema uputama, trebalo je osnovati što više takvih tečajeve, a srednje tečajeve kod svake sedmogodišnje škole. Rad tečajeve bio je uređen uredbom i pravilnikom, koji su objavljeni u *Prosvjetnom vjesniku* br. 1 iz 1948., kao i okružnicama. Plan otvaranja osnovnih i srednje obrazovnih tečajeve donosio je kotar, koji je te podatke dostavljao oblasti. Odjel za prosvjetu oblasnog NO-a nakon sastavljanja sumarnih planova te podatke šalje Ministarstvu prosvjete.⁴⁰

Tečajevi su imali svoje rukovodioce, a ondje gdje je bilo više tečajeve određivali su se i razrednici. Njihovi su zadaci bili osiguravanje radne discipline polaznika i nastavnika, nabavka udžbenika, organiziranje razrednih odbora, sjednica nastavnika i isplata honorara. Razredni je odbor vodio brigu o redovitom polasku, radu kružoka, odnosu i radu nastavnika, radnoj disciplini, pružanju međusobne pomoći polaznicima itd. Sastanci razrednih odbora morali su se održavati svakih 15 dana. Svaki je tečaj morao voditi knjige prozivnika, dnevnik rada, zapisnik sjednica, a svaki nastavnik bilješke o polaznicima. Nastavni plan i program za osnovne i srednje obrazovne tečajeve te propisi o polaganju ispita bili su objavljeni u *Prosvjetnom vjesniku* (br. 11/1948. i 1/1949.). Nastavnici su morali izrađivati plan rada za čitavo trajanje tečajeve, plan rada i raspored sati za opće obrazovne tečajeve odobravao je kotar, a za srednje obrazovne tečajeve oblast. Nastavnici su zajedno s polaznicima

³⁸ *Narodne novine*, br. 105, 26. XI. 1947., Uredba o općeobrazovnim tečajevima.

³⁹ *Narodne novine*, br. 8, 28. I. 1948., Uputa o načinu izdržavanja općeobrazovnih tečajeve.

⁴⁰ DAOS, 59, kut. 155, Glavni zadaci po temama koje su održane na kursu u Zagrebu od 1. do 16. srpnja 1949. godine, Opći i srednje obrazovni tečajevi. Opširnije upute o otvaranju i radu analfabetskih, osnovnih i srednjih općeobrazovnih tečajeve bili su objavljeni u *Prosvjetnom vjesniku* za rujan 1949. godine.

morali organizirati "naučne ekskurzije", izdavati zidne novine, održavati priredbe i usmene novine, a "jedanput mjesečno održati za sve polaznike tečajeva političko predavanje". O temama za politička predavanja trebalo se konzultirati s komisijom za ideološko-odgojni rad pri Narodnoj fronti.⁴¹

Prilikom upisa u srednje i opće obrazovne tečajeve trebalo je izvršiti "svestranu propagandu", redovito pohađanje trebalo je dogovoriti s partijskim komitetom ustanove i poduzeća. Referenti (instruktori) tečajeva pri kontroli morali su opće obrazovne tečajeve "obići" najmanje dva puta, a srednje obrazovne i češće. Osobito je trebalo paziti na "naučnost i idejnost u nastavi", kako se ispunjava plan, vode knjige i koriste učila. Datum obilaska obavezno se unosio na naslovnu stranicu razrednoga imenika. Nakon pregleda bi se održavao sastanak s nastavnicima, na kojem bi se upozoravalo na pozitivne i negativne strane u radu. Instruktori su bili zaduženi i za usavršavanje metoda učenja – predlaže se pravljenje zabilježaka prilikom čitanja lektire, učenja povijesti i zemljopisa, a prilikom ispitivanja inzistiralo se na pravilnom usmenom i pismenom izražavanju.⁴²

Općeobrazovni su tečajevi, prema postavljenom planu oblasti Osijek (čitava Slavonija), trebali obuhvatiti 2504 polaznika. Do kraja 1949. plan je bio realiziran samo 14,4%, tj. završen je 21 tečaj sa 288 polaznika. Kotarevi Donji Miholjac, Orahovica, Slavonski Brod te gradovi Đakovo, Nova Gradiška, Osijek i Slavonski Brod nisu osnovali ni jedan tečaj. Od tečajeva koji su započeti rad je bio slab na onima u kotarevima Đakovo i Županja. Jednako su tako bili realizirani srednje obrazovni tečajevi. Njih je 1948. trebalo završiti 1418 polaznika, većinom službenika i rukovodilaca kotarskih ustanova i poduzeća te političkih organizacija (tzv. masovne organizacije). Plan je bio ispunjen 23,6%, tečajeve je završilo 335 polaznika. Najbolje rezultate postigao je kotar Beli Manastir, a u kotarevima Nova Gradiška, Orahovica i Slavonski Brod te u gradu Đakovu nije bio osnovan ni jedan takav tečaj.⁴³

Neuspjeh prosvjetnih planova svaljivao se na neaktivnost prosvjetnih savjeta i kulturno-umjetničkih društava od razina kotara, mjesta i grada. Rad na organiziranju tečajeva bio je prepušten povjereništva, koja su "u većini slučajeva imala podršku učitelja". Polaznici nisu bili kvalitetno informirani o sadržaju i koristi polaženja tečajeva, za što se ponajviše optuživalo masovne organizacije i njihovu nekvalitetnu "agitaciju i propagandu". U industrijskim poduzećima agitaciju su trebale preuzeti sindikalne organizacije. U Požegi su članovi sindikata branili radnicima pojedinih poduzeća da pohađaju srednje i opće obrazovne tečajeve. Ondje je bilo slučajeva da su neki polaznici tečajeve pohađali kriomice, u strahu od uprave poduzeća. Isto tako, rad na tečajevima prestao bi zbog slabog zalaganja nastavnika, kao primjerice u Vukovaru, gdje je propao opće obrazovni tečaj koji je pohađalo 27 radnika i seljaka članova zadruga. U Novoj Gradiški, zbog slabe kontrole Povjere-

⁴¹ DAOS, 59, kut. 155, Glavni zadaci po temama koje su održane na kursu u Zagrebu od 1. do 16. srpnja 1949.

⁴² Isto.

⁴³ DAOS, 59, kut. 155, Problemi i zadaci na narodnom prosvjećivanju oblasti Osijek.

ništva za prosvjetu i kulturu, jedan se srednje obrazovni tečaj raspao, a u drugom predmetni nastavnik mjesecima nije upoznao polaznike s rezultatima ispita.⁴⁴

Tijekom 1949. osnovni općeobrazovni tečajevi u okolici Osijeka, u Brijesću, Dalju, Čepinu i Podravlju, imali su 70 polaznika do 25 godina i 220 polaznika starijih od 25 godina. U Dalju i Čepinu srednji općeobrazovni tečajevi imali su 62 polaznika. Tečajevima se nastojalo obuhvatiti rukovodioce i namještenike masovnih organizacija koji nisu imali završenu srednju školu. Zbog poljskih radova na području kotara Osijek polaznici nisu dolazili na nastavu. Na području Vukovara u isto vrijeme osnovne tečajeve završava 106 polaznika u Boboti, Tompojevcima, Svinjarevcima, Trpinji, Borovu Naselju, Iloku, Lovasu i Mikluševcu. Srednjih je tečajeva u gradu radilo tri, sa 53 polaznika, nastava je tekla redovito, nedostajalo je udžbenika, osobito iz povijesti i zemljopisa. U spomenutom turnusu samo jedan polaznik nije uspješno završio predviđeni program. U kotaru Beli Manastir od 10 osnovnih tečajeva s radom su završila samo četiri. Na tim je tečajevima bilo 109 žena i 63 muškarca, u četiri završena tečaja ispita je uspješno položilo 45 žena i 19 muškaraca. Potpuno drugačija slika bila je sa srednjim općeobrazovnim tečajevima, jer su u pravilu obrazovali zaposlene u upravnim službama. Ovdje je u 12 tečajeva bilo uključeno 188 muškarca i tek 33 žene; svih je 12 tečajeva uspješno završeno, uspješno su položila 163 muškarca i 31 žena.⁴⁵

Narodna sveučilišta

Narodna sveučilišta u Hrvatskoj nastaju po uzoru na Centralno narodno sveučilište u Zagrebu, čiji je rad bio reguliran Pravilima o organizaciji iz svibnja 1946. godine. Zadatak im je bio organizirati predavanja i priredbe radi širenja znanosti i znanstvenih teorija iz svih područja i time su pružala priliku za obrazovanje onima kojima je "univerzitetski studij nepristupačan". Radom narodnoga sveučilišta rukovodio je odbor sastavljen od 12 članova iz redova sveučilišnih profesora, javnih radnika, predstavnika sindikata i studenata. Sastav upravnoga odbora Centralnoga narodnog sveučilišta, prema kasnijem pravilniku, morao je imati barem četiri sveučilišna nastavnika, najmanje jednog predstavnika Ministarstva prosvjete te najmanje sedam predstavnika kulturno-prosvjetnih ustanova, društava i masovnih organizacija. Sveučilišne nastavnike u odboru imenovao je ministar prosvjete na prijedlog sveučilišnoga senata, a predstavnike kulturno-prosvjetnih ustanova, društava i organizacija imenovao je ministar prosvjete na njihov prijedlog. Predavači s Centralnoga narodnog sveučilišta predavanja i priredbe održavali su u Zagrebu,

⁴⁴ *Isto.*

⁴⁵ DAOS, 59, kut. 155, 12511/49., Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju na teritoriji kotara Osijek za vrijeme od 1. 4. do 30. 6. 1949.; DAOS, 59, kut. 155, Izvještaj o narodnom prosvjećivanju za II tromjesečje kotar Vukovar, 15765/1949.; DAOS, 59, kut. 155, 13036/1949., GNO Vukovar 28. V. 1949., Tromjesečni izvještaj; DAOS, 59, kut. 155, 10.896/49., Tromjesečni izvještaj povjerenstva za prosvjetu i kulturu kotara Beli Manastir od 25. lipnja 1949.

ali i u drugim mjestima, ovisno o odluci same ustanove ili o pozivu pojedinaca, društava, masovnih organizacija i sindikata. Narodno je sveučilište svoje prihode ostvarivalo iz sredstava republičkoga proračuna i vlastitih sredstava.⁴⁶

Prema planu poboljšanja obrazovne strukture stanovništva, te su ustanove morale biti osnovane u svim gradovima i kotarskim sjedištima, a prema mogućnosti trebalo ih je osnovati i u mjestima. Gradska narodna sveučilišta u Osijeku i Bjelovaru reorganizirana su u oblasna narodna sveučilišta 1949., a i u Zagrebu je trebalo osnovati sveučilište istoga ranga. Sveučilišta u oblasnim centrima tako postaju stalne kulturno-prosvjetne ustanove, mijenjao im se značaj i organizacijski su se učvrstila. Osnivanje se provodilo rješenjem narodnoga odbora oblasti (plenuma), čime su dobila oblasni značaj (kao što je to već prije učinio NO oblasti Split). Prvi stalni zaposlenici tih ustanova bili su profesionalni službenici tajnik i blagajnik. Blagajnik i tajnik kotarskih narodnih sveučilišta nisu bili stalno plaćene osobe.⁴⁷

Narodna su sveučilišta morala osnovati upravne odbore, u čijem su radu sudjelovali referenti za narodno prosvjećivanje, predstavnici komisije za ideološko-odgojni rad Narodne fronte, predstavnici Saveza kulturno-prosvjetnih društava, Savez poljoprivrednih zadruga, Sindikat prosvjetnih radnika, predstavnici masovnih organizacija i istaknuti stručnjaci, kulturni radnici itd. Imala su predavačke aktive u koje su bili uključeni svi aktivisti, stručnjaci i prosvjetni radnici koji su imali sposobnosti za rad u tim ustanovama. Članovi predavačkoga aktiva birali su se prema načelu da ne treba "sektašiti prema stručnjacima koji nisu dovoljno politički izgrađeni, ali su odani našoj socijalističkoj izgradnji", osobito ne "sektašiti prema aktivistima izvan redova inteligencije, koje treba uključiti u predavački rad". Predavačke su sekcije imale zadatke pripremanja prijedloga za planove predavanja, pregled predavanja, konzultacije predavača, sakupljanja bibliografija za predavanje, objavljivanje teza i gotova predavanja.⁴⁸

Upravni su odbori morali osnovati i posebne komisije za rad na selu, voditi brigu o radu s predavačima u obliku konzultacija, kritičkih osvrti, pohvaljivanja i nagrađivanja predavača te o njihovu stručnom usavršavanju. Da bi predavanja bila kvalitetnija, nastojalo se uvesti praksu pisanja priprema "i taj materijal arhivirati". Oblasna i "jača narodna sveučilišta" imala su zadatak pomagati slabijima slanjem predavača, održavanjem oglednih predavanja o aktualnim pitanjima, savjetovanji-

⁴⁶ *Narodne novine*, br. 68, 18. V. 1946., Pravila o organizaciji Centralnog narodnog sveučilišta, br. 50, 23. VI. 1948., Uredba o Centralnom narodnom sveučilištu u Zagrebu, br. 63, 7. VIII. 1948., Pravilnik o organizaciji i poslovanju Centralnog narodnog sveučilišta u Zagrebu.

⁴⁷ DAOS, 59, kut. 155, omot Popis članova upravnog odbora Narodnih sveučilišta, br. 429, Predmet Oblasno narodno sveučilište, prijedlog za otvaranje, 5. IX. 1949.; DAOS, 59, kut. 155, broj 40621-1949., Upute za osnivanje, organizaciju i rad oblasnih narodnih sveučilišta. 7. kolovoz 1949., Od strane NRH Ministarstva prosvjete, Odjel za narodno prosvjećivanje.

⁴⁸ DAOS, 59, kut. 155, Glavni zadaci po temama koje su održane na kursu u Zagrebu od 1. do 16. srpnja 1949. godine, Narodna sveučilišta.

ma i sl. U radu narodnih sveučilišta, osim odbora, veliku su ulogu imala i povjerenstva za prosvjetu i kulturu (kotarska i gradska). Pojedina predavanja o aktualnim temama iz programa predavača objavljivala bi se u časopisu *Kulturni radnik*.⁴⁹

Oblasna narodna sveučilišta svoje su izdatke pokrivala iz budžeta NO-a oblasti i iz vlastitih prihoda: ulaznica od predavanja i priredaba, doprinosa ili darova javnih ustanova, masovnih organizacija i ostalih fizičkih i pravnih osoba. Sveučilište u Osijeku osiguravalo je dio prihoda i od naknade za iznajmljivanje dvorane. Njegovim je radom rukovodio odbor sastavljen od predstavnika Povjereništva za prosvjetu i kulturu Oblasnog NO-a, predstavnika Komisije za ideološko-odgojni rad pri Oblasnom odboru Narodne fronte, predstavnika oblasnoga Saveza kulturno-prosvjetnih društava te najmanje osam predstavnika ostalih masovnih organizacija, Sindikata prosvjetnih radnika, kulturno-prosvjetnih ustanova itd. Članove je imenovalo Povjereništvo za prosvjetu i kulturu oblasti na prijedlog rečenih organizacija. Odbor je donosio odluke o planu i raspodjeli predavanja, pregledavao i odobravao predavanja, utvrđivao nagrade (honorare) za predavanja, cijene ulaznica za predavanja, predlagao Povjerenstvu promjene u sastavu tog odbora.⁵⁰

Aktiv stalnih predavača oblasnoga sveučilišta morao se sastojati od sljedećih sekcija: a) za društvene znanosti i politička pitanja, b) za prirodne znanosti, tehniku i geografiju, c) za gospodarska pitanja (poljoprivredu, šumarstvo, ribarstvo itd.), d) za pitanja kulture i umjetnosti, e) za medicinu i higijenu. Radi unapređenja predavačkoga rada na selu osniva se Komisija za predavačku propagandu u selu, održavaju se veze s kotarskim i gradskim narodnim sveučilištima. Posjeti predavača s okružnih i Centralnoga narodnog sveučilišta bit će neredoviti, a rad mjesnih sveučilišta proizlaziti će uglavnom iz rada "domaćih ljudi".⁵¹

Radom odbora narodnih sveučilišta sastavljena je arhiva s popisanim predavanjima pojedinih predavačkih aktiva. Mnoga su predavanja održana po nekoliko puta u različitim ustanovama, od radnih kolektiva do domova kulture ili kinodvorana.⁵² U siječnju 1950. Oblasno sveučilište u Osijeku održalo je sljedeća preda-

⁴⁹ *Isto*.

⁵⁰ DAOS, 59, kut. 155, Statut Oblasnog narodnog sveučilišta u Osijeku i Pravilnik o organizaciji i poslovanju Oblasnog narodnog sveučilišta.

⁵¹ DAOS, 59, kut. 155, Pravilnik o organizaciji i poslovanju Oblasnog narodnog sveučilišta.

⁵² DAOS, 59, kut. 155, omot Održana predavanja Narodnih sveučilišta. Na području gradskoga NO-a Nova Gradiška radom predavačkoga aktiva Narodnoga sveučilišta održana su sljedeća predavanja: studeni 1949. – "Privredni problemi Nove Gradiške", "Higijena čovjeka i bolesti", "Ekonomski odnosi među socijalističkim državama"; prosinac 1949. – "Štednja"; siječanj 1950. – "Skretanja SKP/B po nacionalnom pitanju" (to je predavanje održano 19 puta, uvijek s različitim predavačima); veljača 1950. – "O moralu rukovodilaca zemalja informbiroa", "O narodnoj demokraciji FNRJ"; ožujak 1950. – "Državno uređenje FNRJ", "Izborni zakon", "Važnost i značaj izbora", "8. mart", "Moralni lik rukovodioca". Predavanja održana radom Narodnoga sveučilišta u Đakovu: siječanj 1950. – "Porijeklo čovjeka", "Pitanje kolonija i imperijalizma", "Revizija marksizma-lenjinizma od strane rukovodstva Informbiroa po nacionalnom pitanju"; veljača 1950. – "Moral rukovodioca partijskog funkcionara", "Borba Kine za oslobođenje", "Borba velikih umova za pobjedu

vanja: "Moral rukovodioca partija informbiroa i njihove metode rada protiv KPJ", "O našoj privrednoj politici", "Revizija marksizma-lenjinizma po nacionalnom pitanju", a u ožujku 1950.: "Rad i uspjeh narodne fronte", "Teorija viška vrijednosti", "Nezavisnost naše zemlje i namjere informbiroa", "Razvitak živih bića", "Suvremena buržoaska filozofija, kapital i višak vrijednosti" i "Pariška komuna".⁵³

Na području Slavonije od 1. siječnja do 30. lipnja 1949. bila su 33 narodna sveučilišta – sedam gradskih, šest kotarskih i 20 mjesnih, 26 hrvatskih i sedam srpskih. Aktiv predavača sastojao se od 357 članova. U gradskim je sveučilištima bilo 176, u kotarskim 75, a u mjesnim 106 članova aktiva. Nakon osnivanja oblasti (od 31. srpnja do 31. prosinca 1949.) bilo je ukupno 32 sveučilišta, sedam gradskih, sedam kotarskih i 18 mjesnih. Od toga su 24 sveučilišta bila hrvatska (sedam gradskih, pet kotarskih, 12 mjesnih), tri srpska (jedno kotarsko i dva mjesna), a pet mađarskih (sva mjesna). Broj članova aktiva predavača smanjio se na 267 – 140 u gradskim, 39 u kotarskim i 88 u mjesnim narodnim sveučilištima. Broj predavanja u sjedištu sveučilišta iznosio je 270, a izvan sveučilišta (planiranje predavanja za sela) održano ih je samo 39. Najviše predavanja održala su gradska sveučilišta, i to u svom sjedištu 165, a izvan sjedišta šest; mjesna sveučilišta 66 u sjedištu i 30 izvan njega; kotarska 39 u sjedištu, a tri izvan njega. Od toga su 13 predavanja održali gosti: četiri u gradskim, jedno u kotarskom i osam u mjesnim narodnim sveučilištima. Najposjećenija predavanja bila su na gradskim sveučilištima – od ukupnog broja posjetitelja na gradskim ih je bilo 23 616, kotarskim 3462, a mjesnim 9970.⁵⁴

Predsjednici i tajnici narodnih sveučilišta održavali su sastanke s temom rada vlastitih kuća. Nakon revizije rada u kratkom razdoblju od reorganizacije broj sveučilišta na području Slavonije se povećao (sedam gradskih, sedam kotarskih i 18 mjesnih). Najbolje sveučilište bilo je vukovarsko, sa 186 održanih predavanja i 24 700 slušalaca, potom belomanastirsko. U Đakovu, Novoj Gradiški, Valpovu i Našicama upravni se

naprednih misli kroz historiju", "O izborima uopće i izbornom sistemu FNRJ", "Naš novi zakon o socijalnom osiguranju", "O izborima za Narodnu Skupštinu FNRJ"; ožujak 1950. – "Naša žena u izgradnji socijalizma", "8. mart", "Evolucija u biološkoj nauci", "Ženske bolesti", "Bolesti koje se najčešće pojavljuju zimi", "Odgoj djece", "O našoj demokraciji u FNRJ", "Rezultati i uspjesi socijalističke izgradnje". Na području kotara Vinkovci držana su sljedeća predavanja: siječanj 1950. – "O nepismenosti", "Naša zadruga", "Izgradnja socijalizma", "O zadrugarstvu"; ožujak 1950. – "Revizija marksizma-lenjinizma", "Značaj izbornog zakona", "Osmi mart", "Žene i izbori".

⁵³ DAOS, 59, kut. 155, omot Održana predavanja Narodnih sveučilišta; Oblasno narodno sveučilište, predavački kadar i teme predavanja: Juraj Peršić, prof., "Darwin i njegovo djelo", "Sunce – izvor života", "Mičurin", "Borba za opstanak u svijetu"; Ignacije Šoštarko, prof., "Historija NOB-a", "Razvoj kapitalizma u Hrvatskoj", "Historijski razvoj hrvatskog sabora"; Dušan Diklić, direktor, "Giordano Bruno", "Struktura materije", "Važnost elektrifikacije", "Zapadne demokracije"; Zdravko Vild, prof., "Rudno bogatstvo FNRJ"; Martin Petančić, prof., "Teme iz filozofije, pedagogije i psihologije"; Zvonimir Matagić, prof., "Inkvizicija", "Seljačka buna Matija Gubec", "Pariška komuna"; Ivo Bogner, inspektor, "Slikarstvo Zapadne Europe", "August Cesarec"; Andrija Brnjik, učitelj, "Moral rukovodilaca SKP/b/ i njihove metode protiv KPJ"; Stjepan Lukić, direktor, "Političke teme"; Drago Šimunić, prof., "Pčelarstvo"; Marta Ginsberger, prof., "Prirodne nauke i higijena".

⁵⁴ DAOS, 59, kut. 155, omot Održana predavanja Narodnih sveučilišta.

odbori nisu sastajali na savjetovanja, pa bi organizacija rada tog tijela pala na jednog čovjeka. Na sastanku je utvrđeno da jedino u Osijeku postoje stručne sekcije, a u drugim mjestima toga nije bilo. Iako se broj članova predavačkoga kadra povećao, prema analizi broja predavanja jedan je predavač odradio samo dva predavanja; isto se tako smatralo da je na području okruga postojao velik broj učitelja, agronoma i liječnika neobuhvaćenih predavačkim radom. Kvalitetna sveučilišta na području okruga bila su u Osijeku, Vinkovcima i Vukovaru, no ipak se ni ondje nije mogao osigurati pravilan rad upravnih odbora. Među veće propuste kotarskih sveučilišta ubrajao se slučaj neplaniranja rada u selima, kao primjerice u Valpovu, Našicama i Đakovu. U nekim bi mjestima rad sveučilišta zamro tijekom ljetnih radova ili zbog nedostatka prostora zimi, neka su sveučilišta imala posjećenost predavanja i preko 300 slušatelja, neka su rad održavala svakih 14 dana, i to samo u obliku usmenih novina.⁵⁵

Na području kotara Vukovar posjeti slušalaca bit će slabi, često i zbog različitih propagandnih aktivnosti masovnih organizacija, zborova birača i aktiva na kojima su se tumačile privredne mjere (s obzirom na poljoprivredni značaj čitave regije, uglavnom se radilo o razrezu otkupa). Kotarsko-gradsko sveučilište u Vukovaru otvoreno je u drugoj polovini 1949. godine. Radi bolje koordinacije predavačkoga aktiva na području kotara uz gradsko su postojala dva mjesna narodna sveučilišta, u Borovu Naselju i Iloku, a ostala su pretvorena u predavačke centre. Aktiv predavača bio je sastavljen od nastavnoga osoblja vukovarskih škola i industrijskih kvalificiranih radnika raznih profesija. Predavanja su imala zadatak odgovoriti "suvremenim kulturnim i političkim potrebama građanstva". Do reorganizacije u prva tri mjeseca 1949. bilo je na predavanjima 1190 slušača, a u sljedećem je tromjesečju broj slušača iznosio 6395. Predavanja koja su se smatrala potrebnima održavala su se stalno "po svim blokovima kako u gradu, tako i na periferiji, a isto tako i u tvornicama".⁵⁶

U kotaru Donji Miholjac narodno je sveučilište bilo aktivno svakog drugog utorka, predavanjima ili prikazivanjima "poučnih filmova". Održavana su predavanja sa sljedećim temama: "BSŽ vaccine, Pjegavac, Mehanizacija poljoprivrede i Tehnika narodu". Po predavanju je bilo 150 do 200 slušača. Ako je plan rada uključivao prikazivanje filmova, onda bi prije projekcije bila održana "uvodna riječ" o filmu. U drugom tromjesečju prikazano je 15 filmova. Narodno sveučilište u Đakovu, kao i u Miholjcu, održavalo je predavanja svaki drugi tjedan. U programu sveučilišta dominirali su poučni filmovi, u tri mjeseca održana su samo četiri predavanja (uglavnom iz agronomije i jedno iz astronomije), ali je zato prikazano devet poučnih filmova. Kao i u Donjem Miholjcu, uvodna riječ uz film računala se u evidenciji kao održano predavanje. Na području kotara Beli Manastir radilo je jedno kotarsko sveučilište. Ono je u drugom tromjesečju 1949. održalo 96 predavanja, koja su obrađivala teme iz zadrugarstva, gospodarstva, petogodišnjega plana, o širenju pismenosti, politič-

⁵⁵ DAOS, 59, kut. 155, Zapisnik predsjednika i tajnika gradskih i kotarskih narodnih sveučilišta, 18. veljače 1950.

⁵⁶ DAOS, 59, kut. 155, Izvještaj o narodnom prosvjećenju za II tromjesečje kotar Vukovar, 15765/1949., 13036/1949., GNO Vukovar 28. lipanj 1949., Tromjesečni izvještaj.

ka predavanja i predavanja iz zdravstva. Narodno sveučilište u Podravskoj Slatini u istom je razdoblju održavalo predavanja do svibnja, kada su započeli poljski radovi, a do tada je po predavanju bilo u prosjeku 163 slušača (uz iste probleme, narodno je sveučilište u Orahovici okupljalo tek 35 slušača po predavanju), no budući da na iduća predavanja slušaoci nisu dolazili, "morali smo odgoditi predavanja".⁵⁷

Zaključak

U kratkom razdoblju koji ovaj rad analizira nastoji se pokazati po kojim je principima i s kojim sredstvima (uključujući i kadrovsku ekipiranost) organiziran pokret prosvjećivanja. Cilj pokreta bio je preobraziti obrazovnu strukturu stanovništva zemlje da bi odgovarala društvenim uvjetima u kojima se može stvoriti stabilno industrijsko društvo u uvjetima društvenoga vlasništva. Takav zahvat u tradicionalne sustave vrijednosti nije bio moguć bez temeljite promjene svijesti stanovništva. Provodio se sustavnom kontrolom od razine lokalne samouprave do kontrole izdavaštva. Skupovi i njihov sadržaj (pa i sve kulturne manifestacije) morali su se najavljivati lokalnim vlastima 48 sati unaprijed, a tiskana su izdanja svake godine morala dobiti potvrdu o upotrebljivosti odnosno mogućoj štetnosti za društveni poredak. Nastojanje vladajućih da privežu radnike uz socijalističku kulturu pokazat će se punim slabosti. Kulturno-prosvjetna društva neće imati željenu socijalnu strukturu, radnici i seljaci najslabije su zastupljena skupina u članstvu knjižnica. Analfabetski i općeobrazovni tečajevi radili su uglavnom s problemima, koji su opet većinom proizlazili iz nemarnosti polaznika. U nekim slučajevima "zadrtnost" dovodi i do problema u točnom detektiranju nepismenosti i uspješnosti provedbe analfabetskih tečajeva. U uvjetima kadrovske, infrastrukturne i financijske oskudice nepismene osobe starije od 40 godina vjerojatno su takvima i ostale. Školski se sustav usmjerio na opismenjivanje velikog broja djece školskoga uzrasta.

Opći i srednje obrazovni tečajevi zahtijevali su financijsku participaciju sudionika, a analfabetski su se provodili da se nepismene uvede u svijet obrazovanja i bili su gotovo potpuno besplatni. Pri svakom uključivanju u jedan od oblika sudjelovanja u pokretu cjeloživotnoga obrazovanja nemalu će ulogu imati činjenica je li sudionik bio zaposlen ili nije; kućanice će uglavnom izbjegavati tečajeve opismenjivanja, kao i ostale nezaposlene ili tek sezonski zaposlene osobe. Tomu treba dodati i kadrovski deficit, neatraktivnost poziva za koji su bila otvarana radna mjesta u prosvjeti i kulturi te fluktuaciju radne snage iz prosvjete u druge djelatnosti i na kraju oslanjanje na kadrove na koje se moglo računati. S druge strane, treba naglasiti da je radom tih tečajeva uglavnom obrazovan administrativni sustav narodnih odbora, koji je bio odgovoran i za funkcioniranje privrede

⁵⁷ DAOS, 59, kut. 155, 9891/1949., Tromjesečni izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju Donji Miholjac 20. lipnja 1949.; DAOS, 59, kut. 155, 5. Gradski NO Đakovo. II. tromjesečje 1949.; DAOS, 59, kut. 155, 10.896/49., Tromjesečni izvještaj povjerenstva za prosvjetu i kulturu kotara Beli Manastir od 25. lipnja 1949.; DAOS, 59, kut. 155, 10.272/1949., Podravska Slatina 1. 7. 1949.

u vrijeme planske ekonomije, no isto tako i u vrijeme sve veće autonomnosti kotareva i gradova u razdoblju liberalizacije birokratskoga socijalizma.

Knjižnice se nisu financirale iz članarina (i zakasnina), nego iz proračuna NO-a koji je bio osnivač knjižnice. Knjižničari su se obrazovali uglavnom na tečajevima ili kroz kontrole bolje organiziranih knjižnica. Takav je sustav dobro funkcionirao jer je osobama zaposlenim u knjižnicama (koje su često imale tek puno četverogodišnje obrazovanje) omogućivao da vide kako bi sustav trebao funkcionirati kroz postupanje iskusnijih osoba. U malim sredinama, u kotarskim i mjesnim knjižnicama problem će biti osiguravanje knjižnoga fonda, koji je trebalo stalno popunjavati novim izdanjima. Često bi sredstva iz kotarskoga proračuna namijenjena kupovini knjiga bila prenamijenjena u drugu svrhu (primjerice za dodjelu pomoći). Takav humani čin automatski bi bio jednako vrijedan zahtjevu kulturno osviještenih pojedinaca koji su tražili veća sredstva za obrazovanje, što bi u krajnosti rezultiralo manjkovima u knjigama ili obrazovanju knjižničara.

Narodna sveučilišta na području Slavonije osnivaju se nakon oslobođenja, no njihova je reorganizacija, od formiranja oblasne administrativne podjele, trebala uvesti pravila koja bi jamčila njihovu stvarnu ulogu (zamjene za sveučilišta) radi populariziranja znanosti i drugih djelatnosti kod osoba koje nisu imale mogućnosti završiti fakultetsko obrazovanje. Zadatak usustavljanja narodnih sveučilišta bio je povjeren upravnim odborima, no u promatranom razdoblju njihov rad uglavnom nije bio osiguran. Javlja se tendencije "sektašenja" u formiranju predavačkih aktiva. Sumnjive osobe kao predavači bili su profesori, liječnici i inženjeri koji nisu bile jače uključeni u rad masovnih organizacija (poput Narodne fronte), no isto se tako u krug predavača nisu uključivale struke kvalificiranih radnika i drugih majstora obrtnika.⁵⁸

Sredine u kojima je postojala tradicija industrijske proizvodnje, poput Vukovara i Osijeka, nisu imale problema u formiranju odgovarajućih upravnih odbora i predavačkih aktiva. Drugdje se taj posao povjeravao osobama koje su često bile zauzete. Primjerice, agronom u sklopu NO-a kotara bio bi zadužen za sekciju poljoprivrede u narodnom sveučilištu, a u isto bi vrijeme bio zadužen za poslove agrarne reforme, raspodjele sjemena, agitaciju za izbore i slično.⁵⁹ U manjim su sredinama narodna sveučilišta popunila prazninu nastalu u dijelu društvenoga života mjesta promjenom političkoga sustava ili nestankom osoba koje su vodile određene poslove (primjerice kino u Donjem Miholjcu, koje je do rata bilo u vlasništvu obitelji Polgar)⁶⁰ i slično.

⁵⁸ DAOS, 67, kut. 410, omot 1953, Idejno politički i kulturno prosvjetni rad, Referat iz oblasti idejno-političkog i kulturno prosvjetnog rada.

⁵⁹ Hrvoje VOLNER, *Društveni i politički razvoj Našica i okolice (1945–1956.)*, doktorska disertacija, Zagreb, 2011., 109.

⁶⁰ DAOS, 47, Velika župa Baranja, Omot V. Ž. Baranja, 1376/42., Br: 216 Prs – 1942 Popis, Kotarska oblast u Donjem Miholjcu.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF "MOVEMENT FOR PEOPLE'S ENLIGHTENMENT" IN SLAVONIA, 1945-1951

This paper deals with the organization of educational activities in Slavonia. The data that originate from this district shows large efforts undertaken by lower administrative bodies (towns, cities, district areas) in organization of literacy courses, courses of primary and secondary education, community colleges and libraries. The activities of these institutions were prescribed by the law of the Republic, but were mostly paid by the local administrative government and from funds of private participants.

Key words: Croatia, Slavonia, Literacy courses, Primary and secondary education, Libraries, Community colleges, People's committees